

BUJKÁLÓ NAP T. FELETT

N É M E T H I S T V Á N

Hazajáró jegyzetek

Szaporodó rémálmaim közül a leggyakoribb, hogy mi, délvidéki magyarok lassan, de föltartóztathatatlanul „amerikai magyarokká” válunk. Persze nem az életszínvonal tekintetében, mert feltehetően az amerikai magyarok egyenként és összességükben is gondtalanabban élhetnek, mint mi, idehaza, akiket inkább vert, mint áldott a „sors keze”. A velük való hasonlóságunk mintha abban kezdene megmutatkozni, ami egy népcsoport lassú eltűnésének a kezdetét jelenti. Azzal a különbséggel, hogy mi nem egy idegen tengerben „szívódunk fel”, hanem idehaza, a szülőföldünkön.

Nemrég, a nyár elején egy nagy sétát tettem odahaza, Tündérlakomban. Mind erősebb ugyanis bennem a vágy, hogy mielőbb visszaköltöz-nék kebelébe, a „földjébe”, bejárjam minden zegzugát, utcáját, kicsi tereit, zsákutcáit, kutyaszorítóit, szurdokait, dombhátaikat, dombhajlataikat. Észrevettem, felfedeztem, boldogan ébredtem rá már annyiszor, hogy itt azok az utcák, kerítések, kertek, fák is ismerősként állnak előm, amelyekben először fordulok meg, amelyeket először látok. Talán mert annyira ismerős, kedves nekem a tágabb környezetük, a falu. Attól kapják a fényüket, semmi mással össze nem téveszthető hangulatukat.

Az anyjához tér így meg a gyermek, kit idegenben löknek, vernek, dúdolom magamban meghatódottan ballagva utcáról utcára, hallgatva a fülemnek olyannyira ismerős s olyannyira kedves neszeket, hangokat,

amelyek az élet jelenvalóságaként betöltik a falu eleven csendjét. Igen, az anyjához tér így meg a gyermek . . . Nem mondhatom, hogy hozzám „az idegenben” mostohább lett volna a sors, mint máséhoz, aki valami miatt szintén elhagyta a szülőhelyet; a körülményekhez képest inkább kegyes volt hozzám, valamit, persze, mégse pótolhatott; *igazán csak itt mosolyoghatsz, itt sírhatsz*, motyogom tovább magamban a verset, meghatódva a lét örömétől, a hazatalálás, pontosabban a *megérkezés* részegítő mámorában. *És magaddal is csak itt bírhatasz, oh lélek!*

Hirtelen elhatározással a Vasút utcából a Halászsok, azaz a Vízimalom utcájába kanyarodom be, ami tulajdonképpen nem is utca, csak egy girbegörbe házsor, hátát a meredek hegyoldalnak vetve, tekintetével az előtte kanyargó eret kémlelve. Ebben az utcában laktak Keresztanyámék, épp a vízimalom fölött, ami mára, most látom, örökre elnémult. Ha megmarad, már csak azon a nagyméretű kartonon lesz látható, amire egy fényes nyári napon – ilyennek indul ez a mai is – Nagyapáti Kukac Péter rápingálta. Az utca, illetve a házsor végén, ha jobbra kanyarodnék, átkelhetnék az erecske hídján, s körbefuthatnám a Vásárteret – ezen keresztül vágattunk át kedves fürdőzőhelyünkhöz, a „híd alá”, lázas türelmetlenségünkben, fittyet hányva az utunkba eső felnőttek megbotránkozásának, lerúgtuk magunkról azt az egy szál klottgatyát is, amely nekiszilajodott gyermektestünket fedte, mert nem volt számunkra csiklandóbb élvezet, mint rohanni, futni szűzanya meztelen a víz felé, élvezve a határtalan szabadságot, érezve bőrünkön a forró szél hullámverését. Most mégsem erre kanyarodom, hanem nekivágok az emelkedőnek, fölkapaszkodom a „hegytetőre”, ahonnan belátni a fél határt, végigballagva egy újabb „félsonon”, az elhagyott házak, a málló kerítésfalak utcáján, a megejtően szép dombhajlatok között, majd leereszkedve a Kálváriáról a kínálkozó utcák közül a Kertsort választom, nem bánom meg, mert a végében, sétám külön ajándékaként, tündéri látvány tárul elélem. A falu legmélyebb pontja ez, s innen tör fel, ebből a szelíd, tágas völgyből néhány óriási nyárfa, föl, a szédítő magasságokba. Az ég ragyogóan tiszta, fényes. Az ég végtelenségét a nyárfacsoport sötét tömbjével mintha még inkább, már-már az elviselhetetlenségig tágítaná. Beleszédülök. Jó lenne lehanyatlani a fűre, s úgy tekinteni fel a faóriásokra, amelyek ebből a nézőpontból bizonyára még magasabbra nőnének, elérnék az eget, az elérhetetlent. És hallgatni a sűrű nyárfalomb el-

mondhatatlanul szép „tengerzúgását”. És így aludni el. Olyan közel a földhöz és a hazához, hogy vele egyé válva.

S ebben a pillanatban fönt a domboldalban elbődül, fölajdul a rádió, nyersen, erőszakosan, idegenül, hangja betölti a völgyet, elnémítja a nyárfacsoport lombjának „tengerzúgását”, átfesti a levegő gyöngyházfényét, ragacsossá változtatja a gyalogösvény lisztporát, idegenné a honi kerteket. Szanaszét futnak, mint riadt kiscsibék, a krumplibokrok. A ház felé fordulok, ahonnan a harsány zene árad, s mint aki hirtelen ébred mély álomból idegen ágyban, nem tudom, hol vagyok. Mert az amit az imént láttam, álom volt, álmomban jártam odahaza, ezért volt minden oly valószerűtlenül szép. A valóság az, amit most látok és tapasztalok. Az ismerős, drága völgybe idegenek költöztek, semmit se hoztak, hozhattak magukkal, csak a zenéjüket, muzsikájukat s most, elárasztva vele ezt a völgyet, ebben fürödnek, vigasztalódnak, nem gondolva arra, hogy szokatlan hangoskodásukkal nemcsak a „befogadóiban” keltenek riadalmat, de még a „hazai” muzsikához szokott fűvekben, fákban s madarakban is.

Öt perccel ezelőtt szülőfalum talán legbűbájosabb pontjára jutottam el – mégpedig szerencsés körülmények között: egy nyári délelőtti selymes napfényében – s ugyancsak itt ért, szinte főbekölintásként, egy új felismerés: ez már nem úgy a tiéd, ahogy mind ez ideig volt – teljesen és teljességében csak a tiéd, a világ egy kicsi pontja – egy ház, a szülőház udvara, kertje –, ahol zavartalanul otthon vagy, miként valaha az anyai-öb. Ennek az emléke nem írható le, nem fogalmazható meg, mégis eleve él benned, mint valami alapélmény, amely egy puha kéz és örömtől sugárzó szem simogatását idézi föl benned: önfeledt sütkérezést a lét örömeiben.

(Isteni kegyelemnek tartom, hogy hazalátogatásaim szerencsés pillanataiban újraélhetem ezt a zavartalan örömet.)

Most ezt kuszálta össze bennem abból a domboldali házból lezúduló idegen muzsika. Szinte futva sietek el a helyszínről, az égig érő nyárfák alól, amelyek most mintha minden levelükkel tiltakoznának a völgy fölborult csendje ellen.

De még mielőtt bekanyarodtam volna a Kertsorba, lefelé ereszkedve a Kálváriáról betértem egy sörre a kocsmába, amelyik a néhai Dudás Pista kiskocsmája közvetlen közelében áll. Két kedves helybeli fiatal rögtön meginvitált az asztalukhoz. Megkérdeztem a beszédesebbtől, ismerik-e a falu Krivaja-hídjait, föl tudnák-e sorolni őket? Hogyne tudnák, s máris kezdtek onnan, ahol az ér belép a falu határába. Sorjáztak a fahidak, a kőhidak, a vashidak, a gyaloghidak, a nagyhidak, alig győztem jegyezni őket. Kevés kivétellel mind jómagam is ismertem, s most örömmel állapítottam meg magamban, hogy majd mindegyik még mindig áll, szolgálja a falu népét, sőt Lovćenac (Szekics) alatt, de még a mi falunk határában egy új is épül, egy kerékpárhíd. Eme hídbéli tudományommal a Híd-díj átvétele alkalmával az ünneplő közönséget szándékoztam elkápráztatni. (Egy mérnök barátomat sikerült is: megfogadtatta velem, hogy egy jó alkalommal bemutatom neki sokhidas szülőfalumat, átkísérem mind a huszonegy hídján . . .)

Miután a fiúkkal számba vettük a hidakat, s elbúcsúztam tőlük, sajnó szívvel álltam meg az imént említett Dudás Pista-féle kiskocsmára örökre bezárt ajtaja előtt. Mi történne, ha most hirtelen kitárná a kocsmáját a néhai tulajdonos s beinvitálna? Persze ez lehetetlen, hiszen nincs már aki kitárná a kocsmáját. S ama jeles vendégek egyike-másika sem, akikkel, ha közös utazásunk erre vetett bennünket, ide föltétlenül betértünk. Mert igazi kiskocsmá volt a Dudás Pistáé. Még abból a réges-régi világból való. A kis söntésen kívül mindössze három asztal fért el benne, s csupán egy ablaka volt, de ez az egy untilg elég is volt neki. Egy alkalommal „irodalmi estet” tartottunk benne, a felolvasó Fehér Feri volt, a kocsmároson kívül egy szál közönséggel. Természetesen már volt bennünk néhány atmoszféra nyomás, Feriben is. Könnyű volt rászedni a játékra, a fölolvadásra. Poharainkat újratöltöttük, Feri, ahogy hasonló alkalmakkor szokta, s ahogy illik, fölállt. Kezében a fölolvadásra szánt vers kézírata. Sajnos a vers címére már nem emlékszem, de arra határozottan, hogy terjedelme meghaladta az egy gépelt oldalnyit. A költő, mint ilyenkor mindig, komoly és ünnepélyes volt. A csend is ünnepélyes, hat ember (mi négyen, a kocsmáros és az említett egy szál hallgatóság) különben sem csap túl nagy lármát még kiskocsmában se. Elhangzott a vers címe. Pillanatnyi szünet után az első strófa is. Az egy szál hallgatóság ajkáról ekkor röppent fel az első megjegyzés: „Ez igen!” Feri arcán megrándult egy izom, de folytatta a felolvasást.

Elhangzott a második szakasz is. Az egy szál hallgató, aki velünk együtt szintén nyomás alatt volt, nem hagyhatta újabb megjegyzés nélkül, úgy gondolta, ehhez, mint hallgatónak, joga van. „Emmá nem valószínű!” A felolvasón látható volt, hogy két dologra koncentrált egyszerre: magára a versre s arra, hogyan tartsa féken az indulatát. Tehát egyre feszültebb légkörben haladtunk előre. Az egyszál hallgató (mert hát Dudás Pista inkább csak olyan türelmes házigazda volt) tekintetével szinte rátapadt a költőre, ha tudta volna, megbűvöli, a verset a maga módján a velejéig átélte, tetsző vagy nemtetsző megjegyzései a gyermek őszinteségével buggyantak ki a száján, mi már, Feri útitársai, a hasunkat fogtuk elfojtott nevetésünkben, ugyanakkor félve fürkésztük a költőt, mikor veszti el végső türelmét, mikor robban. Nem sokáig kellett erre várni, az egy szál közönség legújabb „úgy van!”-jára a fölolvasó az előtte álló, színültig töltött borospoharát megragadta, majd oly heves indulattal csapta a földhöz, hogy tartalmának felét magára lötytyintette. „De a kurva istenit a világnak, nem tudja, hogy míg én fölolvasok, a közönség fogja be a száját!?” – ordította, ahogy a torkán kifért. Mindnyájan megdermedtünk, csak a kocsmáros nem, s mielőtt a költő a „közönségnek” rontott volna, Dudás Pista kitette a verskommentátor szűrét. Feri csak nagy nehezen csillapodott le, a kitessékelt vendég meg folyton bekiabált, a kocsmához való elidegeníthetetlen jogát követelve. Aztán mégis elkullogott a kocsmatájékárról. Csend lett kívül-belül. Mint egy kiürült felolvasóteremben. Pista tett-vett körülöttünk, tekintettel „jeles” vendégeire röstellt figyelmeztetni bennünket, hogy a záróra ideje régen lejárt. Ehelyett azt találta mondani – az embernek akaratlanul jön a szájára a kötél emlegetése akasztott ember házában! –, azt találta mondani, hogy a kidobott vendég még nem alkalmazkodott kellőképpen a helyi szokásokhoz, mert még csak néhány éve él itt a faluban, különben topolyai.

Vagyis a költő földije! A derék kocsmárosnak magyarázattal tartoztunk, hogy erre mért tört ki mindnyájunkból, most már Feriből is, az ellenállhatatlan röhögés. Hát azért, mert ennek a rendhagyó költői estnek egy szál, ám erőszakkal eltávolított vendége, a véletlenek csodálatos összzejátszása folytán odavalósi volt, ahová maga a költői is! Immár Dudás Pista is velünk együtt kacagott, és attól fogva minden alkalommal, ahányszor csak betértünk kocsmájába, s szóba került ez a világirodalomban is egyedülálló író-olvasó találkozó . . .

Átkelek a Verbászi út kőhídján, eszembe jut a „kastély”, föl kéne kapaszkodni hozzá a dombhátra, megtekinteni a romjait, s végiglegetetni a tekintetem a „Hegyesi csata” jeltelenül álló színhelyén (a negyvennyolcas emlékművet tizennyolcban lebontották), de oda majd egy másik alkalommal kapaszkodom föl, s máris elhatározom, hogy nem az úton, hanem az ezzel párhuzamos szurdokon keresztül (öröm jár át már a „kaland” gondolatára is), most egy percre lelassulok annak a háznak a sarkán a híd fölött, ahol múltkor egy idős asszony állított meg azzal, hogy bennem, akit először látott életében, édesapám alakját véli felfedezni, ezen persze újfent elérzékenyedem, ez hát a haza, ez is, ahol így vagy itthon, ilyen mélyen, sehol másutt elő nem fordulható változatban és alakzatban, ahol ismeretlenekben is elevenen élsz, ahol mozdulatodban ráismernek őseidre. Épp a Lóger irányába folytatom az utamat, ahol az őseim a Tiszántúlról való ideérkezésük pillanatában megtelepedtek, mielőtt hozzáfogtak volna a faluépítéshez, az Első Numera házfalainak a főlhúzásához. Körülhordom a tekintetem a szelíd domboldalakon, ahol a mocsarak felett, a Bács-ér lápos területe szomszédságában sátrat vertek, ha egyáltalán voltak sátraik azokon kívül, amelyek a szekerek kasa fölé borultak. Itt volt tehát a szekértábor, a Lóger, itt hordták először körül az abszolút síksághoz szokott riadt vagy kíváncsi tekintetüket, az asszonyok itt raktak először tüzet a vacsora elkészítéséhez, itt fürkészték aggódva vagy reménykedve új fészkeik helyét, s alkonyat után itt kezdtek ismerkedni az égbolt csillagaival, a Fiastyúkkal, a Göncölszekérrel, az Esthajnalival, a Tejúttal, amelyek mintha mind helyet változtattak volna, helyet talán még maga a Hold is, amely vörös képével épp most bújt elő a „szekicsi” dombok mögül. Hogyan élhették át itt az első estét, éjszakát? Milyen napra ébredtek? Hiszen itt még a Nap se a megszokott helyén kelt fel számukra! Mit őrzött meg mindebből az emlékezet? Apám alakját én még föl tudtam idézni az imént említett anyókában, aki engem akkor látott először és mégis a nevemen szólított meg, mert annak a valakinek a vonásait hordozom magamon, akit a néne nagyon jól ismerhetett, de telepes őseink „alakját”, itt szerzett első benyomásaikat mi idézi meg a maiakban? Semmi. „Az itt szerzett első benyomásaikról” írásos emlék sem maradt. Egyedül a képzeletünkre vagyunk utalva. Mondjuk egy regényíró képzeletére. Ezt viszont, a regényírást hagyjuk a mesterekre. Minket a „jelen” megragadása köt le.

Mi a „jelen” és milyen a „jelen”? Már fönt baktatok a Nemzetközi út mellett, megállok egy bolt sarkán, ahol néhány, főleg füstös képű helybeli sörözget tengernyi sörösüveg társaságában. A sörösüvegek a földön, az iddogálók úgy guggolják körül őket, mintha a formájukat és a színüket tanulmányoznák, pedig azok bizony mind tökéletesen egyformák, a színük is egységesen barna, mint a legtöbb sörösüvegé. Ahogy megállok felettük, megszólítanak azon a hangon, ahogyan odahaza szólítják meg az embert, „foglaljon helyet köztünk, Pista bácsi!”, mondják, de Pista bácsi programjába nem fér bele a meghívás, mert előtte áll még a Honvédsor, a Szőlősor meg a Moholi út, de mielőtt még bejárná és visszakanyarodna a kiindulóponthoz a Vasút utcába, föltett szándéka betérni kedvenc helyére, oda, ahová már egyébként is megért, a nyugdíjasok otthonába, illetve annak a söntésébe, ahol leginkább gyerekkori cimborákkal lehet találkozni.

Volt itt nemrégiben ezeknél a kellemes találkozásoknál izgalmasabb találkozása is az író úrnak.

Épp azzal a személlyel, akiben annak idején az író-süvölvény emberére talált. S akitől, valljuk be töredelmesen, hosszú éveken, évtizedeken át tartott, hogy ne mondjuk: recitált szerelmeses szülőfalujába haza-hazalátogatva. Minden oka megvolt rá: az incidens után nem a legbarátságosabb körülmények között váltak el egymástól. Ugyanis a szépirodalommal kokettáló legényembert, épp irodalmi ténykedése jutalmául kis híján meglékeltek. Illetve ezt helyezte kilátásba ama személy, akinek a családját az ifjú tollforgató novellája révén a halhatatlanságba, az örökévalóságba próbálta beemelni. Ennek azonban, úgy látszik, nem örül mindenki; vannak megátalkodott emberek, akik beletörődtek e világi sorsukba, boldog névtelenségükbe, abba, hogy porból vétettek és azzá válnak, akik irtóznak minden nyilvános szerepléstől, kivált attól, hogy becsületes nevüket s megszenvedett életüket egy novellában, tehát a világ szemé elé tárva lássák viszont.

Emberem emiatti jogos fölháborodásában s heves vérmérsékletéből kifolyólag egy véresnek ígérkező délelőttön bicskát rántott rám, s ezt csak azért nem mártotta belém (mondjuk a hasamba), mert a hangos szóváltásra odakíváncsiskodó zsákolók, kocsisok az utolsó pillanatban lefogták a gyilokkal hadonászó kezét. Ez a váratlan fordulat azonban bizonyára csak megerősítette, szította benne azon szándékát, hogy adódó alkalommal befejezi azt, amit most a hívatlan beavatkozók megakadályoztak.

Hazajáró jegyzeteinkben mintha már tettünk volna említést eme dicsőséges írói indulásunkról, bocsássa meg nekünk az Olvasó újbóli fölemlegetését. Próbálja megérteni, hogy az „eset” valóban tartós nyomot hagyott az író érzékeny lelkében. Hiszen volt a dologban valami kiszámíthatatlan: mert ki biztosíthatta, hogy egy végzetes pillanatban odahaza ögyelegeve nem épp embereddel „futsz össze”? Épp amikor „olyan” állapotban találsz. S amikor a közeletekben kettőtökön kívül egy lélek se lesz, csak a sejtelmes holdvilág. És a holdvilágon megvillanó bicskapenge. Elegendő csak rágondolni . . .

Ám a „leszámolási” szándék és a „komoly” fenyegetések óta (mert a fenyegetés hírét jó néhányszor eljuttatták hozzánk, talán hogy tartósan megrögződjön emlékezetünkben, idegrendszerünkben) évtizedek teltek el, és az idő bizony most is megtette jótékony, gyógyító hatását: ahogy múltak az évek, bennünk a szorongás úgy oldódott.

Olyannyira, hogy jó ideje már a kiskocsmák küszöbét átlépve se föltétlenül villan át rajtunk: esetleg emberünk is ott ülhet valamelyik asztalnál! No és ha ott ülne? Talán már meg se ismernénk egymást. És ha megismernénk?

. . . A fönnebb említett köz- és általunk is kedvelt nyugdíjasotthon söntésében ácsorgunk, ahonnan jó rálátás nyílik a „klubterem” asztalaira, amelyeknél leginkább kártyacsaták folynak. Most csak egyetlenegynél, a terem végében, egy sarokasztalnál. Egyéb szórakozás híján – üres a söntés eleje, nem érkeztek még meg a gyerekkori cimborák – pohárral a kezünkben megindulunk a kártyázók asztala felé kibicelni. Aki mögött megállunk – háttal ül a teremnek, így a söntés elöl se láthattuk az arcát – egy idős, keskeny vállú, ősz hajú férfi, ilyen sűrű, makacs ősz haja volt keresztapánknak is, s ilyen csontos, keskeny válla; szabad kezünk, a tenyerünk már az idős férfi vállát érinti, megpihen rajta, bizalmasan, gyöngéden, mintegy üdvözlésképpen meg is szorítja az egy egész élet terhét magán cipelő vén csontokat, midőn a váll tulajdonosa lassan, nyugodtan fölemeli, s hátrafordítja a fejét, a tekintetében szelíd kíváncsiság, hogy vajon kié lehet ez a testvéri érintés, aztán, hogy ezt tudomásul veszi, nyugodtan, mintha mi sem történt volna, visszafordítja ősz fejét az asztal, a kártya fölé – bennünk egy pillanatra megáll a verő. Szó nélkül levesszük a kezünket az idős férfi válláról (meglepetésünkben különben se tudnánk megszólalni), sarkon fordulunk, s visszaoldalgunk a

söntésbe. Ő volt, az egykori „bicskás”. Akkor még nem gondoltam volna, hogy hamarosan újra találkozni fogunk.

*

(Manapság faluhelyen, s nemcsak ott, ebben az újra ránk szakadt nyomorúságban nem a kocsmákat keresik fel azok, akik megszomjaznak egy sörre-pálinkára, hanem a boltokat, minthogy azokban valamivel olcsóbb az ital, mint a csapszékekben. Tulajdonképpen nincsenek is már csapszékek, „rendes” kiskocsmák, ahol otthonosan érezné magát az ember. Faluhelyre is beköltöztek a café-bárak, amelyeket jobb érzésű és ízlésű helybeli messzire elkerül. Ez nem vonatkozik, persze, a fiatalokra, akik számára állítólag e szép, új világ épül. Az ittfelejtett vének számára már semmi se épül, így megelégszenek a boltocskák elé lefektetett rönkökkel, jó rajtuk elüldögélni, közel a földhöz. Szoktatni kell hozzá az elfáradt csontokat. Épp azoknak, akik egész életükben annyira földközelenben éltek, hogy végül is teljesen eggyé váltak azzal, amiből vétettek. És mégis szoktatniuk kell a csontjaikat az anyaföldhöz, ne legyen számukra idegen ott sem, különösen ott ne legyen számukra idegen, ahol véglegesen megpihennek. Már csak azért is igen kedvesek eme vén csontok számára ezek az ülőalkalmatosságok. Kidöntött, öreg fatörzsön hajlott derekú, csapott vállú s hajlott korú férfiak sora. Meg-elevenedett, ám mégis mozdulatlan szoborcsoport. A legnagyobb Művész által megfaragva. Az út végén vagyunk, nincs tovább, de még itt vagyunk és sütkérezünk az alkony bágyadt sugaraiban. Mindent elmondtunk, mindent elvégeztünk. Egyetlen dolgunk maradt, a türelmes várakozás.)

*

Végül is sokszor a „meg- és föloldhatatlannak” látszó dolgok oly váratlan és keresetlen egyszerűséggel bogozódnak ki, hogy nem győzünk csodálkozni rajtuk. És abban a pillanatban már nem is azon csodálkozunk, hogy egy évekig, évtizedekig húzódó kínos ügy fináléja, egyszer s mindenkorra lezárása mennyire hétköznapi, hanem azon, hogy mi is tetten értünk valamit, amiről a költő énekel. Hogy a harcot, amelyet vélt vagy igazi ellenségeinkkel, vagy már csak saját rémképeinkkel vívtunk – *békévé oldja az emlékezés*. Ha szerencsénk van. Mint e sorok

írójának, akit aznapi sétája alkalmával ismét azzal a személlyel hozta össze a véletlen (az elmúlt évtizedek alatt talán harmadszor), aki életének – íróvá válásának? – sorsdöntő figurája volt.

Mert, akárhogy is forgatjuk a dolgokat, a Tündérlakból való elköltözésünket mégiscsak befolyásolta emberem igen határozott és félreérthetetlen föllépése. Ha nem íródik, és nem jelenik meg a szerencsétlen novella (*Isten szegényei*) és ennek következményeként nem nyílik ki az a bicska emberem zsebében és kezében, velem született mozdíthatatlanságom folytán egy ereje teljében lévő ökörrrel se tudtak volna kivoncsolni imádott szülőfalum magához ölelő sarából, s ha esetleg az első könyvem megjelenése után (abban olvasható az imént említett remekmű) folytattam is volna „irodalmi” munkásságomat, valószínűnek tartom, hogy azzal a csekélyecske becsvággal, amivel – hál’ istennek? – megáldott a sors, előbb váltam volna ügyes kavicsdobóvá, mint ügyes tollforogatóvá. (A gabonaforgalmi vállalatban, ahol dolgoztam, üres óráimban az unatkozó zsákolókkal, kocsisokkal bizonyos távolságból kavicsot dobáltunk a tűzvédelem számára fölállított vashordóba; akinek legkevesebb találata volt, az fizette a következő „kört” a szomszédságban lévő kiskocsmában.) Vajon a kettő közül melyik ténykedésem lett volna a magyarság, s azon túl az emberiség szempontjából az üdvösebb? Szinte bizonyosra vehetem, hogy ha kavicsdobó bajnok válik belőlem, most nem kényszerülök „vallomástételre” e tiszta, kérdőn-számonkérőn? – rám tekintő papiros fölött.

Miként tehát azt a vajdasági és délvidéki magyar irodalomtörténet följegyezte, vagy föl fogja jegyezni, a bicskás fenyegetésre a most már könnyebben engedve a Város csábításának is, odahagytam *őslakomat*, s a nagy gabonaforgalmi vállalat kis fiókintézetét, odahagytam szüleimet, barátaimat, de a bicskás történetet nem tudtam odahaza hagyni, annak az emlékeit magammal cipeltem, minduntalan sajnálva, hogy sor került rá, pedig nem én követtem el. Holott dehogynem!

Hogyan lehetne a végére járni? *Bocsásd meg a vétkeinket, miképpen mi is megbocsátunk az ellenünk vétkezőknek.* Nem megy olyan könnyen, mint a Miatyánkban. „Csak még egyszer találkozzak veled, nem ússza meg szárazon!” – hallottam innen is, onnan is emberem nekem szánt s mások által fölröppent üzeneteit.

Így teltek-múltak az évek, évtizedek, hazlátogatásaimkor némi rettegéssel: nehogy emberem belém botoljon egy sötét, néptelen utcán! Hiszen, terjesztették róla, kiszámíthatatlan, mint a végzet.

Hát most ott gubbaszt a bolt előtt azon a kidöntött öreg farönkön. S mert háttal a járdának, már akkor ismerem föl, amikor jómagam is sörösüveggel a kezemben mellé telepszem. Meg se kérdezve, hogy szabad-e a hely. Hiszen szemmel láthatóan szabad, hosszú a farönk, elférnénk rajta akár tízen is. És hát otthon vagyunk, ismerős „terepen”, minék finomkodni. Azért az illendő adjisten persze nem maradhat el.

Oldalvást rámpillant, abban a minutumban látom, ő is fölismer, s üdvözlésemet barátságosan fogadva, mintha évtizedek óta erre a találkozási várt volna, örömteli hangon kérdezi: „Pistám, mi újság tifelétek, Újvidéken?”

Pistám? Így csak a jó barát, gyerekkori cimborá szólítja meg az embert, nem pedig az, akitől másfél emberöltőn át azt hittem, hogy esküdt ellenségem. Ebben a megszólításban nem volt semmi fenyegető, ellenkezőleg: már halvány jele se annak az indulatnak, amely egyszer, valaha, réges-rég kis híján végzetes lépésre ragadtatta.

Pistám? Hiszen mi sohasem bratyiztunk, ama bizonyos incidens előtt még csak nem is ismertük egymást. Jóllehet mindössze hét év közöttünk a különbség, mindig is a korát jócskán meghaladó férfinak találtam, talán ősz üstöke, megviselt, de rendkívül kemény, már-már híres névrokonára emlékeztető arcvonásai, mindig elszánt tekintete miatt, meg amiatt, ahogy sietve járt-kelt, valami állandó belső feszültségtől fűtve, mint aki perben van az egész világgal. Egész lényéből valami izgága nyugtalanság áradt, épp ennek, izgágasága következtében annak idején, úgy hallottam, többször is ült hosszabb-rövidebb ideig börtönben, most meg, íme, egy szelíd, de még mindig nem megtört öregember ül mellettem, illetve én ülök ő mellette, s hallgatom sorsának mostani alakulását, jóllehet ő tette fel nekem a kérdést, hogy mi újság van Újvidéken. Semmi különös, Sándor bátyám, hát idehaza? Reggel, mondja, ha az idő engedi, megyek ki kapálni, mert az a kis harcosnyugdíj, amit adnak, a fél fogamra se elég, egyedül vagyok ugyan, mint az árva szamár, de nekem se adják ingyen sem a kenyeret, sem a villanyt, de néha a sört megkívánja az ember, ez az egyetlen szórakozásom, esetleg a kártya a nyugdíjasoknál – ugye te voltál az, aki múltkor ott a vállamra tetted a kezed, s egy kicsit még a csontomat is megszorítottad? –, hát kell egy kis kereset, levesre,

tüzelőre, néha még valami rongyra is, ezért átadtam a házamat a községnek – tudod, itt van a temetősoron – átadtam, mert ha már úgy sincs örökösöm, legyen az a ház a községé, havonta ezáltal is kapok valamit, de még ez se elegendő a harcosnyugdíjjal együtt se, így kénytelen-kelletlen nap-számba járogatok, holnap kapálni megyek, pedig az asztma csúfoskodik velem, mégis az a legnagyobb baj, hogy megöregedtünk . . .

Úgy beszélgettünk, mint régi jó ismerősök, miközben magamban nem győztem dicsérni „Sándor bátyámat”, mert jóllehet egyes-egyedül van, asszony, feleség nélkül, mégis olyan, mint akit skatulyából húztak elő, minden tiszta és rendes rajta, nem hanyagolja el magát, valószínűleg ilyen lehet az otthona és tűzhelye is, valami komisz rendet tarthat maga körül, mint rég megboldogult kisöregapám, hát ez valahogy most külön tiszteletet ébreszt bennem „Sándor bátyám” iránt, és alig tudom elhinni róla, hogy többszörös börtönviselt, alig tudom elhinni róla, hogy valaha valakire is kezet, azt meg kivált nem, hogy bicskát emelt volna, ellágyulva, részvétellel hallgatom sorsának jelenlegi alakulását, s már-már mozdul bennem a szándék, hogy kezemet biztatólag, meg a barátság (kibékülés?) félreérthetetlen jeleként a vállára tegyem, ehelyett azonban megkérdem, hozhatok-e még egy sört a számára is, nem tiltakozik, hát hozok, koccintunk és – anélkül, hogy kimondanánk, mert nem is kell kimondani – szent a béke.

Ha most látna bennünket – mert lát bennünket! – és szánna ránk egy percet az Úr, azt mondaná az Ő világot betöltő néma hangján: így vagytok nekem kedvesek!

Úgy látszik, nemcsak az Úrnak, egy fiatal házaspárnak is így vagyunk „kedvesek”, mert elhaladva előttünk a kocsiúton a rácsodálkozás örömeivel üdvözölnek bennünket:

– Ni csak, R. S., a vén betyár és N. I., az írónk!

Bizonyára olyan helybéliek voltak, akik hallottak valamit a „vén betyár” és az „írónk” viselt dolgairól. Most mintha örömmel tapasztalták volna, hogy mindez a múlté.

*

Érthető hát, hogy az öröm bódító mámorával a szívemben ereszkedtem lefelé a Moholi úton. Talán egy cseppel a ser okozta mámor is hozzájárult ehhez. A testem, egyre inkább elnehezülő tagjaim, pehelykönnyűvé váltak,

úgy éreztem, ha elrúgnám magam az anyaföldtől, repülni tudnék, a lejtős utca, akár egy sílesikló, szinte önként kínálta a lesiklásnak, illetve a fölemelkedésnek, a földtől való elrugaszkodásnak ezt a lehetőségét. Győztem volna? Dehogyan is! Csak boldog voltam, hogy véget ért egy túl hosszúra nyúlt, gyötrelmes álom. Hogy már réges-rég véget érhetett volna? Egy mozdulatot se tettem ennek érdekében. Most is csak a véletlen találkozáson múltott. S talán hozzájárult, hogy most így folytatódjék az a szintén véletlen találkozás ott a nyugdíjasotthonban, a kártyaasztal felett. De mit gondolhat most magában R. S.? Vagy ebben az ügyben már réges-rég nem gondol semmit? Ennek soha semmi jelét nem mutatta. S most se kért elnézést a történetekért. S én sem, hogy családját, nővérét nyomtatott betűk formájában „meghurcoltam”. Mert azért máig hatóan bánt a dolog. Hogyan élték át az érintettek azt a „novellát”? R. S. akkori felindultságából sejthető. A történetből nem az ifjú író indulata és a szegények iránti részvét ragadta meg őket, hanem a letagadhatatlan, az elkendőzhetetlen tény, hogy a történet róluk magukról szól, az ő szegénységükről és nyomorúságukról, amelyet mind ez ideig féltékenyen takargattak a világ szeme elől. S jött valaki, aki épp ezt a „szégyenüket” takarta ki, ha nem is a nagyvilág, hiszen őket a nagyvilág szépkeveset érdekelte, hanem a falu előtt!

Miért foglalkoztat még mindig, több mint negyven év múltán is ez az „elhanyagolható”, „semmis” ügy? Mert, úgy látszik, nincsenek semmi ügyek. Tartóssá, nagyra nőhetnek az emberben. Meghatározhatják későbbi magatartását, cselekedeteit, sorsát. „Beleszólhatnak” szándékaiba. A jelen sorok írójába például úgy, hogy a történetek után jobban odafigyelt arra, mit vet papírra. Persze még ezután se mindig olyan mértékben, ahogyan az egy komoly írástudótól elvárható.

Sajnos kisebbségi s egyéb körülményeink nem mindig tették lehetővé, hogy talajunkon komoly, felelősségteljes írástudókról beszélhessünk. Bár erre sem a kisebbségi, sem egyéb körülmények nem szolgálhatnak mentségül. És a szóban forgó „ügyel” kapcsolatban nem is ide akarok kilyukadni, lényegében azonban minden ide torkollik: ama fenyegető Intés után olyanformán alkudtunk meg önmagunkkal, hogy a leírt, megszólaltatott emberek arcának lehetőleg nem a rejtett, árnyékban lévő oldalát mutassuk meg, hanem azt a felét, amelyet ők maguk is vállalnak, tehát a fény felé fordított felét.

Persze ez a „megalkuvó szándék” nem biztos, hogy kifejezésre jutott a „művekben” is. Ne vegyük el a bogarászó kutatók kenyerét. Az író azon igyekezetét, hogy írjon, a vallomás kényszere fűti.

*

Könnyű szárnyakon ereszkedem tehát lefelé az ellenkező irányban fölfelé kapaszkodó híres történelmi Moholi úton, amely egyszer volt már a hadak útja is. Itt vonult be ugyanis a Vörös Hadsereg. A Szerb Királyi Hadsereg bevonulásáról nincsenek földélezhető emlékeink, hiszen ama sorsdöntő fordulatkor még meg sem születtünk, de feltételezhető, hogy volt ilyen bevonulás (volt; Dudás Kálmán egyik verse a tanú rá), s Szekics felől történt, a Honvédség viszont Topolya felől érkezett. Az volt a szerencse, hogy a három hadsereg nem egyszerre közelítette meg a falunkat, mert nagy csetepaté lett volna belőle. A Vörös Hadsereg minden bizonnyal a testvéri Királyi Szerb Hadsereggel szövetkezve támadta volna a Honvédséget, aminek a falu lakossága itta volna meg a levét. Persze így is ő itta meg, hogy különböző korokban különböző hadak vonultak át rajta. Házgyújtogatás egyszer se volt, a lelkekben azonban annál nagyobb zűrzavar keletkezett. A Tiszántúlról idetelepedett őseink természetesen nem tudhatták, mi vár majd leszármazottaikra új otthonukban.

Gál Sándor írja naplójegyzeteiben:

„Annak a területnek – földrajzi térségnek – a külön-történelme, amelyhez a mai szlovák hatalom foggal-körömmel ragaszkodik, nem 1938-ban kezdődött. S nem azzal, hogy *Dél-Szlovákiát a magyarok megszállták*, mint ahogy ezt a mai kortárs szlovák *történészek* állítják. Hanem azzal, hogy a trianoni diktátum alapján erőszakkal kiszakították ezt a térséget az egységes Magyarországból.

Vagyis: a mai Dél-Szlovákiát a szlovákok és csehek szállták meg Trianon után, s ez a *megszállás* tart ma is. A szláv elem folyamatosan foglalja el ezt a térséget; s több hullámban, hét évtizede immár.”

Szárnyaim még mindig könnyen röptének a bolt előtti farönkön történt kiengesztelődéstől (mikor ezeket a sorokat rovom, Magyarországtól ezerhatszáz kilométerre keletre, egy alig hatszáz lelket számláló orosz falucska határában avatják fel azt az emlékművet, amelyet a Don-kanyarban elpusztult százötvenezer magyar katona és munkaszolgálatos mind ez ideig jeltelen sírja fölé állítottak, több mint ötven évvel

a háború után), könnyű szárnyakon röpít a kiengesztelődés, a kibékülés fölött érzett örömem, midőn a piactérre érve ugyanaz a muzsika szólal meg, amely néhány órával ezelőtt, a falu egy másik pontján, az égisz nyárfák alatt sírt fel. Úgy tör rám, mint egy árhullám, betömi a fületem, a számat, magával sodor, nincs mibe megkapaszkodnom. Hiába tudom, hiába próbálom megérteni, hogy azoknak, akik a falu kellős közepén ezt a muzsikát bömböltetik, erre oly nagy szükségük van, mint a levegőre, mert ezen a muzsikán kívül semmijük sincs ebben az elviselhetetlen idegenségben, mindenüket elveszítették a háborúban, számukra csak ez maradt, a muzsikájuk, amelyet most a jajveszékelésig fokoznak, mert számukra most ez az egyetlen bizonyosság. Bennem viszont riadalmat kelt. Vagy inkább valaminek a féltését.

Így a ház elé érve, amelynek a nyitott ablakában a maximális hangerőre állított rádió szól, lapítva tekintek körül, mintha tilosban járnék. Pedig otthon vagyok, a falu szívében vagyok. A piactéren egy lélek sincs, a tér mégis fullasztóan túlszűfolt, minden pillanatban szétfeszítheti, szétvetheti az az egyfolytában tomboló jajveszékelés. Siratják a szülőföldjüket. Ők az elvesztettet, én az elveszendőt.

*

Nemcsak „hallható”, „látható” is a menekültek jelenléte a faluban. Számuk csupán Bácskában meghaladja a második világháború után az egész Vajdaság területére betelepítettek számát. Nem csoda, hogy jutott belőlük Kishegyesre is. Nyomukban a házak ablakaiban megjelentek a szerb nyelvű hirdetések. Már azon házak ablakaiban, amelyekben ideiglenes vagy állandó otthonra találtak. A faluban több mint kétszáz ház eladó, azt hihetnénk, e házak áruba bocsátóinak kapóra jöttek a menekültek, mégsem ez a helyzet. Schol se találkoztam ilyen hirdetésekkel ezeknek a házaknak az ablakaiban: KUĆA NA PRODAJU. Bizalmatlanok lennének a jövevények iránt? Pedig, állítólag, van márkájuk. A házaikat kínálók szeretnék, ha ezeket helybéliek vennék meg, vagy ha vidékiek, akkor is magyarok. Ez aligha lehet valamiféle hallgatólagos ellenállás; a falu keletkezése óta egynemzetiségű volt, a lakosság, úgy látszik, ehhez továbbra is ösztönösen ragaszkodik. Persze a „vendégekkel” szemben nem követ el semmit, olyasmiről, hogy valamiben is bojkottálták volna őket, nem halottam. Tudják, hogy meg kell őket túrniuk maguk között, el kell őket

viselniük. Sőt azt is tudják, hogy elsősorban a menekültek vannak „idehaza”. Az őslakosokat esetleg elűzhetik otthonaikból (ha a faluban nem is, másutt volt már rá példa!), az új lakókat innen senki el nem űzheti. Ez az állapot meghatározza a helybeliek viselkedését. Sunyítanak. Várnak. Hallgatnak. Nem valamiféle bosszúra, azt várják, abban reménykednek, hogy a dolgok végül is rendeződni fognak. A javukra? Nem. Csak úgy. Általában. Valójában maguk se tudják, hogyan.

Azt már látják, hogy a menekült családok gyermekei számára az iskolában szerb tagozatot nyitottak, de nem ezen lepődtek meg, hanem azon szisszentegek föl, hogy erre az új tagozatra néhány közülük való szülő is beíratja a gyermekét. Tehát . . .

Mióta falu a falu, itt mindig magyar iskola működött, kivétel csupán a királyi Jugoszláviában történt, amikor is a nevük után szláv eredetűnek hitt gyerekeket szerb iskolába terelték. Jómagam, a nevemnek köszönhetően, magyarba járhattam. A harmadik és a negyedik osztályban már velünk is kezdték megismertetni a szerb nyelvet. Egy olyan tanító által, aki valahonnan a Dunántúlról származott, s az impériumváltás után ittrekedt. Annyit tudott, tudhatott szerbül, mint a diákjai, akik szerb szót életükben az ő szájából hallottak először. Két új tantárggyal ismerkedtünk, a *zemljopisszel* (földrajz) és az *istorijával* (történelemmel). Természetesen nem a magyarok történelmével. Mondatokat, oldalakat magoltunk be a tankönyvekből, amiből egy kukkot sem értettünk. Máig fújom: „Josip Juraj Štrossmajer bio je srpski vladar.” Persze hogy Štrossmajer sohasem volt szerb uralkodó. Mit sem számított! Az volt a fontos, hogy fújuk a leckét egy számunkra teljesen idegen, ismeretlen nyelven. „Su-á, pu-á, mu-nu-lu-futu-pu!” Egyik társunk így fűtta az ábécét. Mégse rokkantunk bele. S mert az egész osztály ugyanabban a „pácban” volt tanítóstul, még mulattunk is önmagunk nyomorúságán.

Hogyan zajlott a betűkkel és a számjegyekkel való ismerkedés a „lenti iskolában”, azaz a központiban, ahová a Czékus, Kovalcsik, Gálik és egyéb „szláv hangzású” gyerekeket kényszerítették, s ahol rögtön az első osztály első órájától kezdve az államnyelven folyt a tanítás? Nincs róla tudomásom. Jóllehet a mi utcánkból is járt oda cimbora, erről a dolgról nem esett köztünk szó, hiszen akkor még az iskoláért egyikünk se rajongott túlságosan, nyűgös kötelességnek éreztük mindnyájan, a magyar iskolába járók éppúgy, mint a szerbbe járók. Az iskola ilyen, annak ilyennek kell lennie, süllyedt volna el, aki az egészet kitalálta!

Számunkra egyetlen fontos és izgalmas dolog volt, hogy egy utcában lakhattunk, hogy a különböző iskolákba való járás ellenére mindennap találkozhattunk, bandába verődhattünk, hogy minden szülői szigor és királyi kényszer dacára szabadok voltunk, boldogok, anélkül, hogy ezt fölfogtuk volna. Az iskolából hazahozott „körmösök” paraszát lefújtuk ujjaink begyéről, s gyúrtuk a sarat, éltük a gyerekek külön, titkokkal s ártatlan gonoszságokkal teli világát.